

HEMEROTEKA MUZEJA SLAVONIJE: KNJIŽNIČNO I MUZEJSKO BLAGO

MARINA VINAJ
Muzej Slavonije, Osijek

Primajući vrijednu donaciju numizmatike, starog oružja i literature uglednog osječkoga trgovca Franje Sedlakovića, Gradsko poglavarstvo Slobodnoga i kraljevskoga grada Osijeka donijelo je odluku o utemeljenju Muzeja 17. veljače 1877.

Pod nazivom Muzej slobodnog i kraljevskoga grada Osijeka, uz prvog kusosa, profesora klasične filologije Andriju Kodrića, djelujući prema *Osnovnim pravilima muzeja slobodnog i kraljevskog grada Osijek*, zaživjela je kulturna ustanova koja je postala i ostala temeljem povijesnog i kulturnog identiteta grada i Slavonije.

Budući da se od početka prikupljala raznovrsna građa, Muzej se razvijao kao kompleksni muzej s više odjela, među kojima i Knjižnicom. Knjižnica se, kao što se navodi u pravilima, sastoji od knjiga i časopisa koje služe za proučavanje zbirke i knjiga te spisa koji imaju povijesnu vrijednost.

Raznovrsna tiskovna građa pristizala je u Muzej, te se pohranjivala u Knjižnicu, koja je s vremenom postala najveća specijalna knjižnica u Slavoniji, s bogatim fondom razvrstanim u:

- I. Knjižnicu Muzeja kao muzejski odjel
- II. Zavičajne zbirke
- III. Specijalnu knjižnicu Muzeja.

Hemerotečna građa - novine, izresci, plakati, sitni tisak, pristizala je u velikim količinama u Muzej, te bila razvrstavana po ostalim odjelima. Godine 1903. veliki darovatelj Franjo Nuber zalaže se da se za Muzej otkupi 66 komada slavonskih kalendara tiskanih u Osijeku i Pešti. Profesor Vjekoslav Celestin, dugogodišnji kustos Muzeja koji je umnogome pridonio obogaćivanju zbirke, uređenju Muzeja, te suradnji s brojnim kulturnim ustanovama, u listu *Die Drau* (od 12. prosinca 1908.) moli građanstvo da za Muzej prikuplja i predaje sitni tisak, novine plakate, etnografski materijal, privatne i javne objave, pozive, programe, materijale kulturnih društava, kazališne programe te programe raznih čitaonica.

U kalendaru *Jeka od Osijeka* književnik R.F. Magjer pozvao je građane da valja "bezuvjetno prikupiti sve što se prikupiti daje. Jer neoprostivo je, da se mnoga i mnoga izdanja, letaci, prigodni spisi, kazališne cedulje, oglasi, kalendari i drugi vredniji tiskopisi nijesu sačuvali u jednom primjerku" (Magjer, R.F., 1918,61-65).

Prikupljena građa pohranjivana je u posebnu zbirku unutar muzejske knjižnice, no budući da je Muzej često mijenjao prostore, i ta je zbirka neprestano seljena (Muzej je 1914. bio smješten u Jägerovoj ulici, u zgradi koja je do 1918. bila podružnica Crvenog križa, a materijal je pohranjen u podrumске prostorije).

Za Hemeroteku Muzeja svakako je najvažnija 1928. godina kada je otkupljena vrijedna zbirka Oskara Frimla-Antunovića, bibliofila, zaljubljenika u arheologiju, numizmatiku, proučavatelja osječke prošlosti, a nadasve predana sakupljača tiskovina. Čitamo tako: "Zauzimanjem Gradskog zastupnika dra. J. Bösendorfera kupio je Osijek veliku zbirku osječkih starina, što je kroz tri decenija marljivo sabirao i sakupljao g. Oskar Friml-Antunović. Za osječku lokalnu povijest ova je zbirka od goleme važnosti i upravo jedinstvena svoje vrste. A što ima u njoj? Uz velik broj t.z. *Divaldiana*, knjiga štampanih u prvoj slavonskoj štampariji Divalt, tu je gotovo svo novinstvo, što je izlazilo u Osijeku. Od osobite je vrijednosti zbirka kazališnih cedulja (zapravo historija kazališta) od 1774. do danas. Ima nekoliko albuma fotografija starih Osječana, a kao kuriozum - zbirka smrtnica osječkih purgera. Zbirka je tako bogata da bi se njome dale ispuniti dvije velike dvorane. Radi kulturne svoje reputacije morat će se Osijek što skorije pobrinuti za dolične muzejske prostorije. Ovako kako je sada, upravo je neodrživo. A valja znati da je osječki muzej jedan od najbogatijih u zemlji" (Matasović, J., 1929., 62-63). "Za Oskara F. Antunovića danas u Osijeku gotovo nitko više i ne zna, a njegov sabirački i istraživački rad je i njegovo doba znao ocijeniti doista samo uzak krug ljudi. Njegovo strastveno sakupljanje i čuvanje svakog papirića na kojem je bilo nešto otisnuto mnogi su gledali s pomalo podrugljivim smješkom" (Malbaša, M., 1972, 49-56).

Upravo je ova Frimlova zbirka najvredniji fond Hemeroteke Muzeja Slavonije. Sam je Friml razvrstao svoju zbirku: osječke knjige, novine, kazalište, sitni tisak, kalendari, osmrtnice. Među novinama valja istaknuti *Oglas k pretplati na narodni zbornik Jeka od Osijeka* iz 1842., te *Der Volksredner* iz 1848. i *Esseker Lokalblatt und Landbote* iz 1864. Pregled osječkog tiska daje u svojim tematski složenim bilješkama. U kazališnoj zbirci Oskar Friml Antunović prikupio je plakate, programe, fotografije i rukopise. Prikupio je više od 500 sažalnica, mnoštvo sitnog tiska - proglase, pozivnice, programe, putne karte, letke. Na žalost, ime Oskara Frimla Antunovića nedovoljno je poznato Osječanima, a upravo njegov sakupljački mar i ljubav prema gradu ostavili su nam dragocjeni materijal za oslikavanje prošlosti Osijeka.

Od ostalih donacija važnih za Hemeroteku valja istaknuti zbirku ing. Radoslava Franjetića u kojoj se, među ostalim, nalazio i osječki dnevni i prigodni tisak.

Zanimljivo je da su hemerotečni materijal pojedini kustosi različito određivali. Tako je dr. Buntak (na mjestu kustosa u Muzeju od 1. siječnja 1937. do lipnja 1942.) ovaj materijal svrstavao u kulturno-povijesni ili povijesno-umjetnički. Posebnim odjelom Muzeja Slavonije Hemeroteka je postala dolaskom prof. Ivana Medveda 1942. godine, uz svesrdnu pomoć i razumijevanje tadašnjeg ravnatelja dr. Josipa Bösendorferova. Definirajući naziv novoosnovane zbirke, prof. Medved je napisao: *Grčka riječ "hemera" znači dan, a onda i pisanje i štampanje samo za jedan dan, a to su novine. Riječ pak "theke" jest sprava za spremanje na pr. škrinja. Hemeroteka je dakle zbirka novina i spremište za novine* (Medved, I., 1948., 139-143). Došavši u Muzej iz srednje škole prof. Medved opredijelio se upravo za rad s hemerotečnim materijalom. Kao pravi muzealac, idealist i zaljubljenik u svoj posao, obilazio je osječke obitelji, tvrtke u likvidaciji, tiskare, knjižare i pojedince te nadopunjavao zbirke. Materijal je tematski slagao dodajući uvijek i svoj komentar uz pojedini kulturni ili društveni događaj. *Od Hemeroteke prof. Medved želio je stvoriti bibliografski odjel muzeja i neke vrste dokumentacionog centra: Pod tim aspektom prikupljao je građu o raznim temama. I tu prevladavaju teme iz prošlosti Osijeka, iz povijesti i problematika školstva, iz povijesti pravopisa itd. I nakon što je penzioniran, redovito je dolazio u muzej. Posebna strast prof. Medveda bile su upravo novine. Kupovao je i čitao sve do kojih je mogao doći, svakog dana kroz cijeli život. A onda je slijedilo izrezivanje članaka i signiranje datumom i nazivom novina. Namjeravao je te izreske srediti po sadržaju i problematici - nešto je od toga i učinjeno - ali se materijala godinama nakupilo toliko da je to postalo nemoguće. Na kraju je i sam resignirao, te godinu dana prije smrti predao "Otpadu" na stotine kilograma novinskog papira. Zadnjih mjeseci sastavio je bibliografiju članaka koje je napisao u vezi s Osijekom između 1919. i 1942. godine* (Malbaša, M., 1965., 287-288).

Ova izvanredno vrijedna ostavština, još nepotpuno sredena, izvrstan je izvor za proučavanje Osijeka između dvaju ratova, najvećim dijelom okupljena u Zbirci novinskih izrezaka.

Nakon Drugog svjetskog rata Muzej je smješten u zgradi Gradskog poglavarstva, gdje se i danas nalazi. Hemeroteka je dobila svoje prostorije, no budući da je muzejska građa svakodnevno rasla, hemerotečni prostor je ustupan, a materijal izmiještan.

Nakon odlaska prof. Medveda u mirovinu 1949. godine, Hemeroteka ostaje bez voditelja. O materijalu brinu voditeljice Knjižnice prof. Marija Malbaša 1951.-1967. i mr. sc. Vesna Burić. Građa je smještena na više lokacija, u najčešće neprikladnim prostorima. Materijal se često koristi kao popratna građa na mnogim izložbama u Muzeju i izvan njega. Zbirke su se popunjavale najviše obveznim primjerkom osječkih tiskara, darovima i kupnjom. Zbog opsega posla u Knjižnici, nedostatka prostora i kadrova, hemerotečni materijal nije u cijelosti obrađen.

Tijekom Domovinskoga rata najvrjednija hemerotečna građa bila je izmiještena zajedno s ostalim muzejskim materijalom. Redovito je pregledavana, a tijekom 1997. godine u cijelosti je vraćena. Muzej Slavonije imao je sreću da u granatiranju nije teško stradao. Građa je stradala zbog prokišnjavanja krovišta - nakvašeni su uvezi osječkih novina, dio zbirke plakata,

te sitnog tiska i kalendara. Materijal je dijelom saniran u Muzeju, a dio je građe prijavljen za restauriranje. ♣

Godine 1994. Voditeljica je Hemeroteke Marina Vinaj, dipl. knjižničar, a zbirke su dobile prostor na drugom katu zgrade VIII. bastiona u Tvrdi, nedaleko od matične zgrade Muzeja. Kompletan građa koja je do tada bila smještena u najčešće neadekvatnim prostorima, prenijeta je na jedno mjesto, te se započelo sa sređivanjem po zbirkama.

Materijal Hemeroteke veoma se često koristi na muzejskim izložbama, te na izložbama izvan ustanove. Najčešće je to popratni materijal na izložbama ostalih odjela, no valja spomenuti i samostalne izložbe Hemeroteke. Dio građe registriran je u katalogu izložbe u Mainzu 1975. *Plakat und Buchgestaltung der Sezession in Kroatien*, koju je Galerija grada Zagreba 1975. postavila u Gutenbergovu muzeju u Meinzu. Materijal je korišten na izložbama u Muzeju: *Stari Osijek*, 1971., *Osijek u posljednjih sto godina*, 1977., *Osijek oko 1900-te*, 1982., (u Galeriji likovnih umjetnosti u Osijeku), *Kuhač i Osijek*, 1984., *Umjetnine osječkih muzeja i galerija* (redovite godišnje izložbe), *Likovna umjetnost Osijeka*, 1986., *Čovjek i stroj*, 1990., *Vukovar u zbirkama Muzeja Slavonije*, 1993., *Secesijski duh u arhitekturi i životu Osijeka*, 1994., *Dr. Kamilo Firinger*, 1995., *Stari pisači strojevi*, 1995., prigodna izložba plakata za Međunarodni dan muzeja, 1995. Od samostalnih izložaba Hemeroteke valja izdvojiti *Osječki plakat*, 1972., *Osječki filmski plakat*, 1981., *Kazališni plakati i cedulje*, 1997. (u suradnji s HNK-om u Osijeku).

Redovito se uvezuje lokalno osječko glasilo *Glas Slavonije*, prevezuju se, naravno koliko to sredstva dopuštaju, starije novine. Najstariji primjerci osječkih novina laminirani su, kao i pojedini plakati. Idealno bi bilo zaštititi kompletnu građu, te novine prebaciti na mikrofilm i CD i omogućiti korištenje preko mikročitača i računala.

Građa Hemeroteke, posebno novine, često se koristi, te će uskoro biti potpuno riješen i prostor za korisnike. Zbog opsega posla u matičnoj zgradi, Hemeroteka je otvorena za korisnike ponedjeljkom, srijedom i petkom od 10 do 13 sati.

ZBIRKA NOVINA

Više od dvije stotine naslova tvori vrijednu zbirku novina Hemeroteke Muzeja Slavonije - od prvih osječkih novina *Der Volksredner für vaterland und Gesetz* iz 1848. tiskanih u Tiskari Dragutina Divalda, preko *Esseker Lokalblatt und Landbote* (1864.) i jednih od prvih ilustriranih novina u Hrvatskoj *Esseker allgemeine illustrierte Zeitung* (1869.).

Svakako najznačajnije novine na njemačkom jeziku *Die Drau* počele su izlaziti 1868. i izlazile su do tridestih godina dvadesetog stoljeća. Prve novine na hrvatskom jeziku *Branislav*

iz 1878. izlazile su tek godinu dana, a *Narodna obrana* (od 1914. *Hrvatska obrana*), tiskom Prve hrvatske dioničarske tiskare izlazi od 1902. do 1933. godine. Najpoznatije osječke novine *Hrvatski list*, čitane i cijenjene i izvan Osijeka, izlazile su od 1920. do 1945. godine. Uz dnevni tisak u Zbirci novina nalaze se brojna prigodna izdanja, novine raznih društava i organizacija Osijeka i Slavonije. *Fond je sadržajno raznolik, ali je najviše vezan uz zavičajne zbirke, te je stoga od posebne lokalne vrijednosti, s nešto primjeraka izuzetne vrijednosti, naslovima koji nisu obrađeni u Analima Leksikografskog zavoda, a nema ih niti Nacionalna i sveučilišna biblioteka* (Burić, V., 1989., 123-147).

Zbirka novina - osječka izdanja, kao i druge zavičajne zbirke, složena je kronološki uz signaturu H(Hemeroteka), Essek. (zavičajna zbirka Essekiana), Nov. (zbirka novina), godina izdanja.

Novine su svakako najčešće korištena građa u Muzeju. Brojni su korisnici koji svakodnevno dolaze u Hemeroteku i rade na materijalu. Velik je problem nedostatak osoblja jer u Knjižnici, a tako i u Hemeroteci, radi samo voditelj uz tek povremenu pomoć tehničkog osoblja.

Budući da je Gradska (danas i sveučilišna) knjižnica osnovana pedesetih godina ovoga stoljeća i svoj fond temelji na obveznom primjerku (Zakon o obaveznom primjerku iz 1961.), sva relevantna starija knjižna i hemerotečna građa, od početka tiskarstva u Osijeku (sredina 18. st.) nalazi se u Muzeju Slavonije.

Veoma je teško zadovoljiti potrebe korisnika u još uvijek nesređenim prostorijama, uz manjak osoblja.

Upravo je zbirka novina temelj za proučavanja prošlosti našega grada i Slavonije, još uvijek nedovoljno istražen. Velika želja voditeljice Hemeroteke jest načiniti bibliografiju osječkih novina prema temama, te olakšati korištenje i zaštititi uveze od nepotrebnog listanja.

ZBIRKA IZREZAKA (PRESS CLIPPING)

Temelj ove zbirke izresci su koje je tematski počeo slagati prof. Medved. Izresci koji se danas izrezuju iz *Glasa Slavonije*, *Večernjeg lista* te *Slobodne Dalmacije* tematski se razvrstavaju, a sadržajno su vezani uz zavičajne zbirke i opća kulturološka zanimanja. Više tisuća izrezaka raspoređeno je u arhivske kutije, te tematski složeno u spremište Hemeroteke. Tako korisnici lakše i brže dolaze do traženih informacija.

Prof. Medved započeo je s izrescima iz *Hrvatskog lista* i *Narodne obrane*, a načinio je i vrijednu zbirku novinskih izrezaka o Muzeju Slavonije.

ZBIRKA PLAKATA

Tematski razvrstani plakati u skupine: kazališni, glazbeni, sportski, izložbeni, reklamni često se koriste kao popratni materijal na izložbama drugih odjela. Među najvrjednijima valja istaknuti kazališne plakate na svili iz 1860-ih godina, kazališne plakate Njemačkog teatra u Osijeku, te Hrvatskoga narodnog kazališta od 1907. godine iz zbirke Oskara Frimla Antunovića, filmske plakate najranijih osječkih kinematografa (Urania, Slavia, Royal), umjetničke plakate Maksimilijana Vanke, Josipa Leovića, Ivana Rocha.

Plakati su složeni u velike kartonske fascikle i dijelom u metalne ormare s ladicama. Kataloški opis:

- autor plakata
- naslov
- mjesto izdanja: izdavač, godina izdanja
- vrsta plakata (kino, kazališni, glazbeni, sportski...)
- tiskara, dimenzije (visina x širina)
- signatura: H (Hemeroteka), Essek.(zbirka Essekiana), Pl. (zbirka plakata), godina izdanja

ZBIRKA KALENDARA

Jedan od osnivača Muzeja Karlo Franjo Nuber preporuča 66 komada slavonskih kalendara koje bi valjalo otkupiti za Muzej. Prije prodora novina - do kojega ponegdje nikada nije došlo, to je bilo gotovo jedino štivo. Uz osječke Divaldove kalendare, mnogo se preko sajмова u narodu širila jeftina pučka zabavna knjiga u sveščićima, čije je središte bilo u Pešti(Firinger, K., 1972., 65-70).

Zbirka kalendara posjeduje izvanredno vrijedne primjerke Novog i starog svetodanika iliti kalendarač, te u Tiskari Ivana Martina Divalda početkom 19. stoljeća. Valja spomenuti i ilustrirani kalendar Essegger Bote, Osječki kazališni kalendar, Podravac - ilustrirani šaljivi kalendar ili pak dobro znani Narodni kalendar čiče Grge Grgina iz Grginaca. Najstariji kalendari 18. i 19. stoljeća smješteni su u trezor među raritetne knjige, a ostali su u zavičajnoj zbirci Essekiana složeni kronološki.

ZBIRKA SITNOG TISKA

Najraznovrsnija je zbirka Hemeroteke, a tvore je: pozivnice, oglasi, reklamni plakati, putne karte, cjenici, jelovnici, programi, omotnice s memorandumima tvrtki. Sav taj materijal, naizgled sitan i bezvrijedan, često je korišten kao popratni materijal na različitim izložbama, a neka

likovna rješenja iznimna su umjetnička ostvarenja. Materijal je unutar pojedinih skupina razvrstan abecedno.

Ovaj materijal oslikava život Osijeka s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Šarene stranice reklamnih oglasa osječkih trgovina, jelovnici cijenjenih restorana, putna karta osječkoga konjskog tramvaja, ulaznice osječkih sajмова, kazališnih i kinopredstava, dragocjeni su izvori za proučavanje naše kulturne i gospodarske prošlosti.

Hemerotečni su materijal, kao što je spomenuto, muzealci svrstavali u različite odjele, a budući da je riječ o tiskovinama, najčešće je vezan uz knjižnu gradu. Pri obradi služimo se međunarodnim standardnim bibliografskim opisima za omeđene i serijske publikacije; te standardima za opis neknjižne grade.

Budući da je Hemeroteka jedan od muzejskih odjela, valja materijal promatrati i kao muzealije koje podliježu muzeološkim kriterijima, posebno kada je riječ o neknjižnoj gradi. Tada knjižničar, ujedno i muzealac, uvažavajući obje struke, nastoji pronaći najbolji način obrade grade.

Budući da je dio hemerotečne grade još neobrađen, a pitanje prostora tek djelomično riješeno, do sredene je Hemeroteke koja može zadovoljiti sve potrebe korisnika, dug put. Na žalost, uz ograničena sredstva i nedovoljnu brigu za vrijedno kulturno naslijeđe, naše zbirke i dalje će biti *skriveno blago*.

LITERATURA

- Anali leksikografskog zavoda FNRJ. // Građa za bibliografiju jugoslavenske periodike. Zagreb, 1955. Sv. 2.
- Burić, V. Prvi pokušaj književnog i kulturnog udruživanja u Osijeku. // Radovi Centra za znanstveni rad Vinkovci 3, (1975).
- Burić, V. Hemeroteka Muzeja Slavonije. // Osječki zbornik 20(1998).
- Dukat, V. Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Heldentalškoga. // Rad JAZU 203.
- Dukat, V. Iz povijesti hrvatskoga kalendara. // Narodna starina 4(1923).
- Firinger, K. Pučka, komercijalna i prigodna štampa, te tiskarski kurioziteti. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 18,1-2(1972), 65-70.
- Firinger, K. Prve novine u Osijeku. // Zbornik Arheološkog kluba "Mursa". Osijek, 1936.
- Firinger, K. Ponovo spriječen pokušaj izdavanja novina u Osijeku, 1835. // Historijski zbornik 7(1954).
- Horvat, J. Povijest novinstva Hrvatske. Zagreb, 1962.
- Laszowski, E. Prve osječke novine. // Hrvatski list (14. i 16. 1. 1923).
- Magjer, R.F. Ljepši Osijek. // Jeka od Osijeka 1(1918).
- Malbaša, M. Ivan Medved: nekrolog. // Osječki zbornik 9-10(1965).
- Malbaša, M. Osječki bibliofil i bibliograf Oskar Friml-Antunović. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 18,1-2(1972), 49-56.
- Malbaša, M. Stari osječki kalendari. // Slavonski godišnjak 18,1-2(1972).
- Malbaša, M. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb, 1978.

MARINA VINAJ

Marijanović, S. Osječka *Narodna starina*, feljton. // *Glas Slavonije* (veljača, 1973).

Matasović, J. Kup zbirke Oskara Friml Antunovića. // *Narodna starina* 18(1929).

Medved, I. Bibliografija o proglašenju Osijeka gradom. // *Osječki zbornik* 2(1948).

Maruševski, O. Prilog istraživanju tiskarskog umijeća u Hrvatskoj: prve ilustrirane novine u Osijeku. // *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* 21,3(1972).

Vinaj, M. *Branislav*: prve osječke novine na hrvatskom jeziku. // *Osječki zbornik* 22-23(1996).

Vinaj, M. *Hemeroteka, Blago Muzeja Slavonije*: katalog izložbe. Osijek, 1997.

Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. Stoljeća. Osijek, 1982.